

Co ma kogut do słoika, czyli o profilowaniu i przekładzie raz jeszcze

The Rooster and the Jar About Profiling and Translation Once Again

Dilyana Dencheva

<https://orcid.org/0000-0003-1969-6020>

SOFIA UNIVERSITY SAINT KLIMENT OHRIDSKI
dilyana_dencheva@slav.uni-sofia.bg

Data zgłoszenia: 2.11.2024 r. | Data akceptacji: 6.03.2025 r.

ABSTRACT | The article proposes an approach to metaphorical meaning from the point of view of the theory of profiling, developed within the Polish tradition of cognitive science. The focus of the article, however, lies on the various types of relations that arise between the tenor and vehicle of metaphor on the interlingual plane, depending on the profile. Within these relations, various translation problems emerge, including metaphorical *false friends*. The article also presents the possibilities, offered by taking profiles into account when selecting a *translat*.

KEYWORDS | metaphor, profile, translation, metaphorical false friends

Metafora a profilowanie

Pod koniec ubiegłego stulecia w polskim kognitywizmie ukształtowała się teoria profilowania, zapoczątkowana przez Annę Wierzbicką, a rozwinięta przez Jerzego Bartmińskiego i Stanisławę Niebrzegowską. Teorię tę należy odróżnić od teorii profilowania Ronalda Langackera, zgodnie z którą użycie każdego wyrazu przywołuje całą dziedzinę pojęciową, której wyraz ten dotyczy¹. Przy-
pomnę w skrócie prace Bartmińskiego i Niebrzegowskiej, według których

profilowanie jest subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operacją językowo-pojęciową, polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach), takich jak np. pochodzenie, cechy, wygląd, funkcje, zdarzenia, przeżycia itp., w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia².

Efektem procesu profilowania jest profil, który nie jest innym znaczeniem, nie jest także wariantem znaczenia, lecz raczej wariantem *w y o b r a ż e n i a* prototypowego przedmiotu. Profile są sposobami organizacji treści semantycznej wewnątrz znaczeń. Z bogactwa cech bazowych, tj. ogółu cech utrwalonych, użytkownik dokonuje wyboru i tworzy konfiguracje, które są w dużym stopniu konwencjonalne³. Szczególnie ważnym spostrzeżeniem Bartmińskiego i Niebrzegowskiej jest to, że jakość profilu pozostaje w stałym związku z wyborem składnika kategoryzującego, przy czym odróżnia się kategoryzację nadrzędną i kategoryzację na niższym poziomie. Autorzy wnioskują, że różne kategoryzacje wyznaczają różne znaczenia wtedy, kiedy w grę wchodzi inne denotaty, np. *kania* – ‘ptak’ i ‘grzyb’, *żuraw* – ‘ptak’ i ‘urządzenie studienne’⁴.

Idee profilowania zostały jeszcze szerzej rozwinięte w polskich badaniach językoznawczych. Przykładowo Mariola Jakubowicz uważa, że procesem profilowania można tłumaczyć przypadki polisemii, enancjosemii, a niekie-

1 Więcej na temat różnic między dwiema teoriami zob.: R. Grzegorzczkova: *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 9; J. Bartmiński, S. Niebrzegowska: *Profile a podmiotowa interpretacja świata*. W: *Profilowanie w języku i tekście...*, s. 211; Z. Muszyński: *Profilowanie „profilowania”*. W: *Profilowanie w języku i tekście...*, s. 19; U. Majer-Baranowska: *Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce*. „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2004, nr 16, s. 85–109.

2 J. Bartmiński, S. Niebrzegowska: *Profile a podmiotowa interpretacja świata...*, s. 212.

3 J. Bartmiński: *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*. W: *O definicjach i definiowaniu*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993, s. 269.

4 J. Bartmiński, S. Niebrzegowska: *Profile a podmiotowa interpretacja świata...*, s. 219.

dy homonimii⁵. Zdaniem Małgorzaty Brzozowskiej procesem profilowania jest derywacja onomazjologiczna, np. nazw grzybów, są nim również zmiany semantyczne i etymologia⁶. Z kolei Adam Głaz za pomocą przykładów zawierających leksem *window* unaocnił, że podczas jego kontekstowej realizacji zachodzi proces profilowania niektórych cech semantycznych, a inne zostają ukryte⁷. Autor pokazuje również, że ten sam profil może zostać wykreowany nie tylko podczas dosłownego, lecz także podczas metaforycznego użycia leksemu, np. 1) użycie dosłowne: *The first thing she does when she's picked up is lean her head out of the window and scream*; 2) użycie metaforyczne: *His Second Epistle to the Corinthians opens a window into the very emotions of his heart*. W obu przypadkach, jak stwierdza autor, mamy do czynienia z *window*, wyprofilowanym jako *otwór, przez który można wnikać w głąb czegoś*.

Idąc w ślady Głaza, w innym swoim tekście⁸ zaproponowałam podejście ujmujące profilowanie jako proces budowania znaczenia metaforycznego. Stanowisko to mocno krzyżuje się z postulatami teorii interakcjonistycznej, która – mimo że jedna z najstarszych – zostawia metaforologii pokątną spuściznę. Przypomnę klasyczne stanowisko Maxa Blacka, według którego „metafora selekcjonuje, uwypukla, wycisza i organizuje cechy przedmiotu głównego, przystosowując do niego wypowiedzi odnoszące się zwykle do przedmiotu pomocniczego”. Metafora jest także „filtrem, przepuszczającym tylko określone semantyczne cechy”⁹. Podobne są opinie Ryszarda Tokarskiego, którego zdaniem w procesie metaforyzacji zawsze zachodzi „neutralizacja niektórych cech znaczeniowych tematu pomocniczego”¹⁰, oraz Teresy Dobrzyńskiej, która uważa, że „ostateczny sens metafory budowany jest z części znaczenia i/lub konotacji owego nośnika”¹¹, i innych badaczy.

W następnych częściach artykułu, analizując kontekstową realizację leksemu *worek*, rozwinę idee Głaza, po czym spróbuję zaszcześcić ideę profilowania

5 M. Jakubowicz: *Profilowanie w derywacji semantycznej*. W: *Profilowanie w języku i tekście...*, s. 159.

6 M. Brzozowska: *Profilowanie a nominacja i etymologia*. W: *Profilowanie w języku i tekście...*, s. 249.

7 A. Głaz: *Profilowanie pojęć w tekście a jego (nie)przekładalność*. W: *Profilowanie w języku i tekście...*, s. 189.

8 D. Dencheva: *Metafora i prevodimost. Podhod na lingvista*. Lektura, Sofia 2015 [Д. Денчева: *Метафора и преводимост. Подход на лингвиста*. Лектура, София, 2015].

9 M. Black: *Metafora*. „Pamiętnik Literacki” 1971, R. 62, z. 3, s. 232.

10 R. Tokarski: *Metafora – zagadka: możliwości interpretacji*. W: *Studia o tropach I*. Red. T. Dobrzyńska. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988, s. 53.

11 T. Dobrzyńska: *Mówiąc przenośnie*. Instytut Badań Literackich, Warszawa 1994, s. 82.

na gruncie translologicznym. Przytoczone przykłady użycia leksemu *worek* zostały zaczerpnięte z Internetu, Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP) i literatury pięknej, a po analizie zostały pogrupowane w dwie serie.

Pierwsza seria

- (1) Kora w *workach* w atrakcyjnych cenach. (<https://gardenmar.pl/kora-w-workach> [dostęp: 8.04.2024])
- (2) Poprosił gestem, aby otworzono *worek*. (NKJP)
- (3) Boro kupił *worek* ziemniaków, rodzynki, śmietanę. (NKJP)
- (4) Torebka damska typu *worek*. (<https://www.wittchen.com/kobieta/torebki/worki-damskie> [dostęp: 8.04.2024])
- (5) Tkanina obiciowa plecionka *worek*. (<https://pasadenahome.pl/tkanina-obiciowa> [dostęp: 9.04.2024])
- (6) Wolno zrzucił z siebie czarny *worek*. (NKJP)
- (7) Murek zaś, podłożywszy pusty *worek* pod głowę, przespał się. (NKJP)

Pierwsza seria przykładów pokazuje, że podczas kontekstowej realizacji wyrazu zachodzi profilowanie pewnych cech – w przykładach (1), (2) i (3) została wyprofilowana cecha *pojemność*, w (4) przedmiot został ujęty z punktu widzenia jego *kształtu*, natomiast w (5), (6) i (7) na czoło wysuwa się cecha *materiał*, a inne pozostają w tle.

W sposób wyrazisty profile są eksplikowane przez porównania, np.:

- (8) [...] i tak siedział niczym *worek*. Zapadło milczenie. (NKJP)
- (9) Ubranie wisi na nim niczym *worek*. (NKJP)
- (10) Poczułem się jak *worek* z ziemniakami. (NKJP)
- (11) Taszczyli go do domu jak *worek* z kartoflami. (NKJP)
- (12) Ktoś potraktował mój umysł niczym *worek* napchany różnościami. (NKJP)

W przykładzie (8) wyprofilowana jest cecha *przedmiotowość/nieżywotność*, w (9) – *kształt*, w (10) i (11) – *waga*, a w (12) – *pojemność*.

Druga seria

- (13) Zapalenie osierdzia to stan zapalny *worka osierdziowego*, w którym jest umieszczony mięsień sercowy. (<https://www.medonet.pl/choroby-od-a-do-z/choroby-narzadow-wewnetrznych,zapalenie-osierdzia> [dostęp: 9.04.2024])

- (14) *Worek* [grzyba – D.D.] – specjalna komórka o charakterze zarodni, w której w wyniku rozmnażania płciowego zwanego askogamią powstają haploidalne zarodniki – askospory. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Worek_grzyba [dostęp: 9.04.2024])
- (15) Top kosmetyki na *worki* pod oczami. (<https://www.drmax.pl/blog-porady> [dostęp: 10.04.2024])
- (16) Czy wszystkie dziewczyny przy kości ubierają się w *worki*? (NKJP)
- (17) [...] bardzo brzydka. Suknia *worek*. Ale takie się wtedy... [nosiło?]. (NKJP)
- (18) Mogę rozpruć cały *worek* z przykładami. (NKJP)
- (19) Rozsuplają się opowieści. Twarze powracają, imiona powracają, powracają miejsca, rozkosz i zwycięstwa. Powracają zbrodnie, ucieczki i pijaństwa. [...] Usta i języki mielące ogromne *wory* minionego czasu” (A. Stasiuk, *Mury Hebronu*)
- (20) Mój *worek* ze skóry, a w nim mięso i flaki, które przelewają się miarowo, kiedy stąpam. (A. Stasiuk, *Mury Hebronu*)

Nietrudno zauważyć, że w drugiej serii przykładów *worek* i jego derywat modyfikacyjny *wór* są użyte metaforycznie. Grupa zawiera różnego rodzaju metafory, począwszy od jednostek katachretycznych (13), (14), pozbawionych ekspresywności, należących do terminologii anatomicznej i botanicznej (w funkcji nominantu anatomicznego leksem *worek* i jego derywaty modyfikacyjne są bardzo produktywne, por. *woreczek żółciowy*, *woreczek pęcherzykowy*, *worek spojówki*¹²). Przykład (15) prezentuje metaforę wysoce skonwencjonalizowaną, leksykograficznie poświadczoną (‘obwisła lub spuchnięta skóra pod oczami’¹³), która jest polskim odpowiednikiem *edema palpebrarum* i również może być zaliczona do terminów anatomicznych. We wszystkich wymienionych metaforach zostały wyprofilowane cechy *kształt* i *pojemność*. Przykłady (16) i (17) również zawierają skonwencjonalizowaną metaforę, zarejestrowaną w słownikach (‘prosta, luźna sukienka’¹⁴), która mimo wysokiej frekwencji i braku trudności interpretacyjnych zachowała ekspresywność. Profil w niej został wykreowany na podstawie cechy *kształt*. Ostatnie trzy przykłady stanowią metafory artystyczne, okazjonalne, niekonwencjonalne, o walorach poetyckich. W przykładzie (18) z podstawowej bazy znaczenia wyselekcjonowano cechy semantyczne *materiał*, *pojemność*, *rozmiar*. W pierwszej metaforze

12 Najprawdopodobniej nie jest to termin ukuty na gruncie polskim, lecz kalka z łacińskiego *sacculus*, co nie zmienia faktu, że profil jest ten sam w języku polskim, a i nie tylko w nim, por. *околосердечная сумка* (ros.), *перикардна торбичка* (bułg.), *pericardial sac* (ang.).

13 *Wielki słownik języka polskiego*. <https://wsjp.pl> [dostęp: 15.04.2024].

14 *Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 15.04.2024].

użytej przez Andrzeja Stasiuka (19), będącej zresztą typowym przykładem metafory dopełniaczowej, dominantą semantyczną jest *funkcja pojemnika*, który coś przechowuje i w którym coś się mieści, a także *rozmiar*; w drugiej zaś (20) wyprofilowano tylko cechę *pojemność*.

Z zestawienia dwóch grup przykładów można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Przykłady potwierdzają obserwacje, że proces profilowania zachodzi zarówno podczas użycia dosłownego, jak i podczas użycia metaforycznego. W obu seriach wyprofilowano identyczne cechy, m.in. *kształt*, *pojemność*, *waga*, *materiał*, *rozmiar* (nie podaję danych statystycznych, gdyż niniejsze badanie nie ma na celu ustalenia frekwencji profili).
2. Profile z dwóch grup różnią się jednak tym, że te z pierwszej grupy odnoszą się do tego samego referenta, a z drugiej do odmiennych, m.in. narządów ciała, rodzaju ubrania, czasu i in.
3. W drugiej serii proces profilowania jest rozszerzony, obejmuje on zarówno temat, jak i nośnik¹⁵. Rozpatrzmy przykład *suknia worek*. W przypadku tematu wyprofilowane są cechy, o których chcemy orzec, np. ta suknia jest *szeroka*, *prosta*, *luźna*; w przypadku nośnika wyprofilowane są cechy dystynktywne worka, bo on zawsze jest *szeroki*, *prosty*, *luźny*. Oba profile nakładają się na siebie w ramach metafory, co świadczy o jej interakcjonistycznym charakterze.

Niestety profilowanie jako mechanizm budowania znaczenia metaforycznego też nie sprawdza się w roli uniwersalnego narzędzia. Podobnie jak np. teoria metafor konceptualnych nie jest w stanie objąć w swoich schematach eksplikacyjnych wszystkich rodzajów metafor¹⁶, tak i mechanizm profilowania nie sprawdza się w opisie znaczenia wszystkich metafor, np. w metaforach taktylnych (*chłodne spojrzenie*, *gorące przyjęcie*) i smakowych (*kwaśny uśmiech*, *słodkie kłamstewka*) nie da się wyodrębnić profilu. Nie sposób w ramach niniejszego artykułu dokładnie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego tak jest, można jedynie wysunąć hipotezę, że atrybuty *gorący*, *gorzki*, *kwaśny* itd. należy uznać za jednostki o znaczeniu elementarnym o bardzo ubogim bazowym zespole cech. Mieszczą się one w ramach twierdzenia Jurija Apresjana, że za bardziej elementarny uznajemy ten wyraz, którego denotat jest bliższy rzeczywistości, można go łatwiej zademonstrować, pokazać na obrazku, zobaczyć, usły-

15 Przyjmując dwuczłonowość metafory, używam polskich kalk (według mnie trafnie zaadaptowanych) dwóch członów: *temat (tenor)* i *nośnik metaforyczny (vehicle)*. Zob. T. Dobrzyńska: *Mówiąc przenosić...*, s. 16.

16 A. Kiklewicz: *Problem realności psychologicznej metafor konceptualnych*. „Prace Językoznawcze” 2022, nr 24 (4), s. 7–26.

szeć itd.¹⁷, a co do właściwości wymienionych atrybutów można ich doświadczyć poprzez dotyk lub smak. Poza profilowaniem pozostają także metafory sentencjonalne, wytypowane przez George’a Millera¹⁸.

Profilowanie a przekład

Przyjęcie tezy, że budowanie znaczenia metaforycznego jest pewnego rodzaju profilowaniem, jest przydatne w przypadku analizy, interpretacji i przekładu metafor. Ekwiwalenty leksykalne w różnych językach nie zawsze mają tożsame projekcje metaforyczne, ponieważ języki mają indywidualny potencjał metaforotwórczy¹⁹. Są oczywiście wyrazy, które w wielu językach przybierają metafory o tym samym znaczeniu, jak np. *słońce*, *ekskrementy*, *skarby*, niektóre zwierzęta, np. przysłowiowa *świnia*, ale mimo to tłumaczenie metafor wymaga ogromnej ostrożności i zwrócenia szczególnej uwagi na „fałszywą przyjaźń”.

Ze względu na ów specyficzny potencjał metaforotwórczy relacje między tematem a nośnikiem z uwzględnieniem profili są niejednorodne na płaszczyźnie międzyjęzykowej. Są cztery możliwe relacje, które udało się wyodrębnić. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że relacje te są możliwe tylko w przypadku metafor skonwencjonalizowanych (posiadających utrwalone w danej społeczności językowej konkretne znaczenie), niewymagających żadnego wysiłku interpretacyjnego i łatwych w odbiorze²⁰. Opisane w dalszej części artykułu relacje obejmują przede wszystkim parę: język polski i język bułgarski, ale z powodu dobitności przykładów sięgam również po inne języki.

1. Wspólny temat, ekwiwalentne nośniki, ten sam profil, np.:
temat: *gruba książka*,

17 J. Apresjan: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995, s. 83.

18 G. Miller: *Images and Models, Similes and Metaphors*. W: *Metaphor and Thought*. Ed. A. Ortony. Cambridge University Press, [s.l.] 1979, s. 202–248.

19 D. Dencheva: *Razlichiyata v metaforogenniya potentsial na ezika – predizvikatelstva pred prevodacha*. „Proudy. Středoevropský časopis pro vědu a literaturu” 2023, nr 1. <https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/> [dostęp: 14.07.2025] [Д. Денчева: *Различията в метафорогенния потенциал на езика – предизвикателства пред преводача*. B: „Proudy. Středoevropský časopis pro vědu a literaturu” 2023, nr 1].

20 Więcej na temat konfrontatywnej analizy konwencjonalnych metafor zob. J. Szereszunowicz: *Pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych konwencjonalnych metafor fau-nicznych w języku polskim i włoskim*. „Studia Wschodniosłowiańskie” 2009, nr 9, s. 217–237.

- nośnik: w języku polskim (dalej: JP) *cegła*; w języku bułgarskim (dalej: JB) *мухла* (pol. cegła²¹),
 profil w obu językach jest wytworzony na podstawie kształtu i rozmiarów denotatu;
 temat: *luźne ubranie*,
 nośnik: *worek* JP; *чувал* JB (pol. worek),
 profil nośników w obu językach jest utworzony na podstawie kształtu.
2. Wspólny temat, odmienne nośniki, ten sam profil, np.:
 temat: *osoba otyła, niezgrabna, o zniekształconej sylwetce*,
 nośniki: *befszytk, baleron* JP; *мяофлек* JB (pol. słomiany materac),
кюфме JB (pol. kotlet mielony),
 profil nośników w obu językach został wykreowany na podstawie cechy fizycznej, ściślej – kształtu o niewyraźnym zarysie.
3. Wspólny temat, odmienne nośniki, odmienne profile, np.:
 temat: *lampa sygnalizacyjna wozów specjalistycznych* (policyjnych, pogotowia, straży pożarnej),
 nośnik: *kogut* JP; *быркан* JB (pol. słoik),
 profil nośnika w JP został wykreowany na podstawie jaskrawego koloru i dźwięku²², w JB na podstawie kształtu lampy sygnalizacyjnej, która przypomina słoik.
4. Odmienne tematy, ekwiwalentny nośnik, np.:
 nośnik: *salceson* JP; *пача* JB (pol. salceson),
 temat: *osoba otyła, niezgrabna, o zniekształconej sylwetce* JP; *osoba głupia* JB,
 profil nośnika w JP jest wykreowany na podstawie kształtu, w JB jednak została wyprofilowana cecha konotacyjna, która mieści się w już postulowanym wniosku²³, że w JP i JB proste potrawy konceptualizują głupotę, np. *гълб капуściany, гълпи як фасола, прост като пеща* (pol. dosł. głupi jak soczewica), *прост като гъбена чорба* (pol. dosł. głupi jak zupa grzybowa), *фасулска работа* (pol. dosł. sprawa fasolowa, czyli prosta i łatwa).

Kolejny przykład zawiera materiał z dwóch dodatkowych języków – angielskiego (JA) i rosyjskiego (JR):

21 W nawiasie podaję znaczenie dosłowne.

22 W celu ustalenia profilu przeprowadziłam improwizowaną ankietę wśród użytkowników JP z pytaniem, czym jest umotywowana potoczna nazwa *kogut* lampy sygnalizacyjnej. Przeważająca liczba odpowiedzi podała *kolor i dźwięk*.

23 D. Denczawa: *Olej, kapusta, kalosze. Inteligencja i głupota w polskich i bułgarskich związkach frazeologicznych*. „Postscriptum Polonistyczne” 2013, nr 2 (12), s. 296–333.

nośnik: *lis* JP; *fox* JA; *лисица* JB; *лиса* JR,
 temat w JA: młoda, piękna, seksowna kobieta,
 temat w językach słowiańskich (JSł): osoba chytra, podstępna, np. *chytry jak lis*, *хитър като лисица* / *хитра лисица*, *хитрая лиса*,
 profil nośnika w JA powstaje na podstawie cech fizycznych takich jak seksowność, elegancja, zwinność, w JSł zaś wyprofilowane są cechy mentalne, związane z inteligencją i zachowaniem zwierzęcia.

Opisane relacje między tematem a nośnikiem, z uwzględnieniem profilu nośnika, na płaszczyźnie międzyjęzykowej wpływają na proces translatorski w różny sposób. Wybór metafory w języku przekładu o tym samym profilu może być czynnikiem gwarantującym adekwatny i pomyślny przekład, jak np. w przypadku metafory *zgrzebło* Krzysztofa Vargi, użytej w *Nagrobku z lastryko*:

Porządki robię [powiedziała matka – D.D.] przed położeniem się do trumny, żebyś, jak już zemrę, wiedział, jaką mi sukienkę włożyć na tę ostatnią podróż, tę chcę, wyciągnęła z szafy fioletowe zgrzebło ze srebrnymi aplikacjami, w którym jej nigdy nie widziałem²⁴.

W języku bułgarskim jako *translat*²⁵ wystąpił wyraz *шкурка* (pol. papier ścierny). Nośniki w obu językach powstały na podstawie tej samej wyprofilowanej cechy fizycznej, bo zarówno *zgrzebło*, jak i *papier ścierny* są ostre, kłujące, chropowate, nieprzyjemne w dotyku dla skóry.

Niezgodności w profilach (pozornie) ekwiwalentnych nośników mogą skutkować powstawaniem aproksymatów metaforycznych, czyli fałszywych przyjaciół, jakimi są np. *fox* i *lis* albo związki frazeologiczne²⁶ *krecia robota* ('podstępne, niejawne i niszczące działanie skierowane przeciwko komuś lub czemuś', WSJP) w JP i *къртовски труд* w JB ('ciężka, mozolna praca, harówka'). W JP wyprofilowana jest cecha *miejsce* – ukryte, ciemne, podziemne, natomiast w JB profil powstaje na podstawie charakteru pracy. Tu warto zwrócić uwagę na fakt, że problem metaforycznych fałszywych przyjaciół, który jest relevantny tylko w przypadku konwencjonalnych metafor, jest bardzo istotny,

24 K. Varga: *Nagrobek z lastryko*. Czarne, Wołowiec 2007. Wyd. bułg.: *Надгробна мозайка*. Парадокс, София 2013, прев. Д. Денчева.

25 Zgodnie z terminologią Andrzeja Bogusławskiego *transland* (jednostka przekładowa tekstu oryginalnego) i *translat* (jednostka w języku przekładu). A. Bogusławski: *Podstawy konfrontatywnej lingwistyki przekładowej*. Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2013.

26 Podaję jako przykład ten związek frazeologiczny, bo uważam, że jest on genetyczną metaforą, zresztą jak pozostała część jednostek frazeologicznych.

lecz słabo zbadany²⁷. Istnieje bardzo dużo badań poświęconych fałszywym przyjaciółom tłumacza wszelakich par językowych, które jednak rzadko obejmują przenośnie. Nie ma także ogólnie przyjętego terminu, nazywającego to zjawisko. Przykładowo Joanna Szerszunowicz używa terminu *pozorne ekwiwalenty metafor*, jak widać, w niniejszym artykule stosuję termin *metaforyczny fałszywi przyjaciele* lub, w duchu polskiej tradycji nazewnicznej, termin *metaforyczne aproksymaty*.

Dla niedoświadczonego tłumacza trudności może nastręczać również niezgodność nośników. Wyobraźmy sobie sytuację tłumaczenia na język bułgarski filmu *Co mi zrobisz, jak mnie złapiesz*, w którym dyrektor Krzakoski zadaje pytanie: „I co, ja miałem się ożenić z tym roztyłym baleronom?”. Dosłowne tłumaczenie, czyli zachowanie tego samego nośnika, stworzyłoby w języku bułgarskim kompletnie niepojęty obraz pewnego rodzaju szynki. Dla uniknięcia tego wystarczy wyszukać w zasobach metaforycznych rodzimego języka konwencjonalną metaforę o tym samym profilu, np. *kotlet mielony* (bułg. *кюфте*).

Tłumaczenie metafory wymaga uwzględnienia jeszcze jednego aspektu, a mianowicie rodzajów metafor, wyodrębnionych ze względu na ich cel komunikacyjny²⁸. Podział ten jest związany z podstawowymi kategoriami znaczenia: znaczeniem o identyfikującej roli, odnoszącym się do konkretnych materialnych przedmiotów, i znaczeniem predykatywnym o charakteryzującej komunikacyjnej wartości, odnoszącym się najczęściej do pojęć abstrakcyjnych, niematerialnych. Na tej podstawie wyodrębnia się *metaforę nominatywną* i *metaforę kwalifikatywną*. W przypadku pierwszej charakterystyka jest na drugim planie i traci na znaczeniu wobec cech identyfikujących²⁹. Metafora kwalifikatywna z kolei powstaje w celu określenia lub wartościowania. Wspomniane metafory *kogut* i *буркан* (pol. słoik) należy zaliczyć do pierwszej grupy, czyli do metafor nominatywnych³⁰. Ich przekład powinien zachować funkcję identyfikacyjną, przy czym w tym przypadku ani postać nośnika, ani jego profil nie mają żadnego znaczenia. Gdybyśmy na przykład musieli przetłumaczyć na język rosyjski metafory *kogut* lub *буркан*, powinniśmy sięgnąć po mutacyjny derywat

27 J. Szerszunowicz: *Pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych konwencjonalnych metafor...*, s. 217–237.

28 L. Krumova-Tsvetkova et al.: *Balgarska leksikologiya*. Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, Sofia 2013, s. 528 [Л. Крумова-Цветкова и кол.: *Българска лексикология*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, София 2013].

29 Ibidem.

30 Nie są to prototypowe metafory nominatywne (jak np. *myszka komputerowa* lub *główka kapusty*), gdyż mają swoje odpowiedniki niemetaforyczne *сигнална лампа* (bułg.) i *lampa sygnalizacyjna* (pol.), ale są pozbawione oceny i wartościowania, a ich użycie polega na identyfikacji obiektu, aczkolwiek w leksyce substandardowej.

мигалка, który nie jest metaforą, ale tylko on z potocznych środków identyfikuje denotat wymienionych metafor.

Uwzględnienie profili bardzo ułatwia decyzje translatorskie także w sytuacjach, w których w języku przekładu istnieje ekwiwalent o tym samym potencjale metaforotwórczym, ale z jakichś przyczyn nie może on wystąpić w postaci translatu. Oto przykład: Puszkiniowskie *ymro* (наших дней) zostało przetłumaczone przez Adama Ważyka jako *świt* (życia), przez Juliana Tuwima jako *próg* (młodości naszej), a przez Andrzeja Sycza jako *wiosna* (pierwszych dni). Mimo że, jak widać z pierwszego przykładu, wykorzystanie ekwiwalentu leksykalnego *świt* jest jak najbardziej możliwe, dwaj tłumacze – Tuwim i Sycz – odwołali się do innych nośników, ale o tym samym profilu. W rozwiązaniu Sycza została wyprofilowana cecha *początek* (nowego życia świata roślinnego), w rozwiązaniu Tuwima profil również polega na cesze *początek*, ale w sensie przestrzennym (miejsce, od którego zaczyna się dom). Dlaczego tłumacze zdecydowali się na taki wybór, trudno powiedzieć z pewnością, niewykluczone, że przesądziły o tym względy wersyfikacyjne, jak np. długość sylaby w stopie metrycznej lub rym.

Podsumowanie

Teoria profilowania, podobnie jak wszystkie pozostałe teorie metafory, zarówno starsze, jak i nowsze, nie jest w stanie dokonać opisu znaczenia wszystkich metafor. Przydatna jest jednak w przypadkach przekładu, gdyż uwzględnienie cechy wyprofilowanej, na podstawie której powstaje metafora, jest pomocne w odnalezieniu odpowiedniego translatu. Jest także narzędziem służącym do identyfikowania metaforycznych fałszywych przyjaciół, powstałych poprzez selekcję odmiennych cech semantycznych w różnych językach, jak np. wspomniane w artykule *lis* i *fox*. Narzędzie to sprawdza się w przypadku metafor predykatywnych, co do metafor nominatywnych rozwiązania translatorskie potrzebują innego podejścia.

Literatura

Apresjan J.: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995.

- Bartmiński J.: *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*. W: *O definicjach i definiowaniu*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993, s. 269–275.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S.: *Profile a podmiotowa interpretacja świata*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 211–224.
- Black M.: *Metafora*. „Pamiętnik Literacki” 1971, R. 62, z. 3, s. 217–234.
- Bogusławski A.: *Podstawy konfrontatywnej lingwistyki przekładowej*. Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2013.
- Brzozowska M.: *Profilowanie a nominacja i etymologia*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 249–258.
- Dencheva D.: *Metafora i prevodimost. Podhod na lingvista*. Lektura, Sofia 2015 [Д. Денчева: *Метафора и преводимост. Подход на лингвиста*. Лектура, София 2015].
- Dencheva D.: *Razlichiyata v metaforogenniya potentsial na ezika – predizvikatelstva pred prevodachata*. „Proudy. Středoevropsky časopis pro vědu a literature” 2023, nr 1. <https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/> [dostęp: 14.07.2025] [Д. Денчева: *Различията в метафорогенния потенциал на езика – предизвикателства пред преводача*. В: „Proudy. Středoevropsky časopis pro vědu a literature” 2023, nr 1].
- Denczewska D.: *Olej, kapusta, kalosze. Inteligencja i głupota w polskich i bułgarskich związkach frazeologicznych*. „Postscriptum Polonistyczne” 2013, nr 2 (12), s. 296–333.
- Dobrzyńska T.: *Mówiąc przenośnie*. Instytut Badań Literackich, Warszawa 1994.
- Głaz A.: *Profilowanie pojęć w tekście a jego (nie)przekładalność*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 185–194.
- Grzegorzczak R.: *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 9–18.
- Jakubowicz M.: *Profilowanie w derywacji semantycznej*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 159–166.
- Kiklewicz A.: *Problem realności psychologicznej metafor konceptualnych*. „Prace Językoznawcze” 2022, nr 24 (4), s. 7–26. <https://doi.org/10.31648/pj.8173>.
- Krumova-Tsvetkova L. et al.: *Balgarska leksikologiya*. Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, Sofia 2013 [Л. Крумова-Цветкова и кол.: *Българска лексикология*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, София 2013].

- Majer-Baranowska U.: *Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce*. „Etno-lingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2004, nr 16, s. 85–109.
- Miller G.: *Images and Models, Similes and Metaphors*. W: *Metaphor and Thought*. Ed. A. Ortony. Cambridge University Press, [s.l.] 1979, s. 202–248.
- Muszyński Z.: *Profilowanie „profilowania”*. W: *Profilowanie w języku i tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 19–34.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego*. <https://nkjp.pl/> [dostęp: 8.04.2024].
- Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 14.07.2025].
- Stasiuk A.: *Mury Hebronu*. Czarne, Wołowiec 2011.
- Szerszunowicz J.: *Pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych konwencjonalnych metafor faunicznych w języku polskim i włoskim*. „Studia Wschodniosłowiańskie” 2009, nr 9, s. 217–237.
- Tokarski R.: *Metafora – zagadka: możliwości interpretacji*. W: *Studia o tropach I*. Red. T. Dobrzyńska. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988, s. 45–54.
- Varga K.: *Nagrobek z lastryko*. Czarne, Wołowiec 2007.
- Wielki słownik języka polskiego*. <https://wsjp.pl> [dostęp: 14.07.2025].

Диляна Денчева

Как бурканът става петел, или за профилирането и превода отново

РЕЗЮМЕ | Статията предлага нов подход към метафоричното значение, а именно от гледна точка на теорията на профилирането, развита в рамките на полската когнитивна школа. За пример се предлага контекстовата реализация на лексемата *чувал*, при която се експлицират различните профили, както в случаите на буквална, така и в случаите на метафорична употреба. Фокусът в статията пада върху различните видове отношения, изградени въз основа на профила, между компонентите (тема и носител) на метафората в междуезиков план. В рамките на тези отношения се очертават различни транслатологични проблеми, в това число появата на метафорични „фалшиви приятели”, каквито са метафорите *fox* в английския език и *лисица* в славянските езици. В статията се представя също значимата роля на профила при подбора на транслат, а също се обръща внимание на факта, че метафорите, обособени на базата на различните видове значение, т.е. идентифицираща и предикативна, изискват отделни подходи при решаването на преводната задача.

КЛЮЧОВИ ДУМИ | метафора, профилиране, превод, метафорични фалшиви приятели на преводача

Dilyana Dencheva

The Rooster and the Jar. About Profiling and Translation Once Again

SUMMARY | The article proposes an approach to metaphorical meaning from the point of view of the theory of profiling, developed within the Polish tradition of cognitive science. The text contains examples of contextual realization of the lexeme *sack* (pl. *worek*), which are explicated by profiling, which occurs both during the literal and metaphorical use of the word. The focus of the article, however, lies on the various types of relations that arise between the tenor and vehicle of metaphor on the interlingual plane, depending on the profile. Within these relations, various translation problems emerge, including metaphorical *false friends*. They arise in the case of different metaphorical tenors and identical vehicles in which different features have been profiled, e.g. *fox* in English and *lis* in Slavic languages. The article also presents the possibilities offered by taking profiles into account when selecting a *translat*, and also draws attention to the fact that metaphors, distinguished on the basis of different types of meaning, i.e. identifying metaphor and predictive metaphor, need different approaches to solving translation tasks.

KEYWORDS | metaphor, profile, translation, metaphorical false friends

DILYANA DENCHEVA | dr hab. w Katedrze Językoznawstwa Słowiańskiego na Uniwersytecie Sofijskim im. św. Klemensa z Ohrydy; tłumaczka literatury polskiej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na dziedzinie frazeologii, metaforologii i translatologii. Bada również dyskursy języka, np. poetycki, publiczny, i środki stylistyczne, które się w nich krzyżują. Autorka m.in. monografii *Frazeologizmy we współczesnej poezji bułgarskiej* (Фразеологизмите в съвременната българска поезия, 2024).